

Izabela Lis-Wielgosz

Przekład omówiony, czyli o statusie i funkcji paratekstu : na przykładzie serii Biblioteka Duchowości Europejskiej

Przekłady Literatur Słowiańskich 8/1, 37-56

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przekład omówiony,
czyli o statusie i funkcji paratekstu
(na przykładzie serii
Biblioteka Duchowości Europejskiej)*

Discussed translation:
On the Status and Function of Paratext
in the series
Library of European Spirituality

Izabela Lis-Wielgosz

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ
liswielg@amu.edu.pl

Data zgłoszenia: 27.01.2017 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | The article discusses the status and function of paratext based on the series of translations titled Biblioteka Duchowości Europejskiej (*Library of European Spirituality*). The series itself has been initiated by the Polish Paleo-Slavic community and was published more than ten years ago. The article's authoress refers to the definition and classification of paratext elaborated on by Gérard Genette, which has been applied to

* Publikacja powstała w związku z realizacją projektu pt. „Recepcja piśmiennictwa oraz literatury ludowej kręgu *Slaviae Orthodoxae* w Polsce — historia i bibliografia twórczości przekładowej”, realizowanego w Centrum Ceraneum Uniwersytetu Łódzkiego. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/E/HS2/03827.

considerations over translation studies for a long time and served as the basis for distinguishing strategies selected by translators as well as identifying the reception space. In the discussion on paratext, the role of the author of a translation is also taken into account, especially the issue of his or her presence, namely: the translator's visibility, intentionality, and subjectivity revealed by his or her choices..

KEYWORDS | translation, paratext, reception space, translator, series, Library of European Spirituality, *Slaviae Orthodoxae*

Rozważania nad przekładem składają się na długą tradycję opisu kultury w kontekście wewnętrznych i zewnętrznych relacji, postrzegania jej jako płaszczyzny komunikacyjnej, interakcyjnej, jako wymiaru dialogicznego czy wręcz przestrzeni specyficznej fuzji wielu bliższych i dalszych horyzontów znaczeniowych. W takim właśnie odniesieniu jest na ogół pojmowane zjawisko translacji, dzisiaj najczęściej definiowane jako zdarzenie hermeneutyczne¹, akt komunikacji literackiej, kulturowej i społecznej. Oczywiście u podstaw tej współcześnie stosowanej formuły leży klasyczne pojęcie przekładu jako transferu treści z jednego systemu kulturowego do drugiego, czyli przeniesienia tekstu z obszaru wyjściowego do docelowego za pośrednictwem konkretnych nośników, w przypadku dzieła literackiego — głównie narzędzi językowych. W skład owej definicji wchodzi także, czy przede wszystkim, pojęcie sprawczości i pośrednictwa, tj. misji tłumacza, który w procesie swoistej transmisji występuje w roli nadawcy, odbiorcy, nadawcy-prezentera i krytyka². Jego działania nie sprowadzają się li tylko do wyboru danego tekstu i przełożenia go z jednego na drugi język — przeniesienia z jednego do drugiego systemu kulturowego, lecz polegają na szczególnego rodzaju interpretacji i komunikacji, swoistym zapośredniczeniu czy też negocjacji znaczeń. Aby tak rozumiane zdarzenie translacji mogło mieć miejsce, nieodzowne są pewne założenia i decyzje, które zazwyczaj wynikają z procedury podjętej przez samego tłumacza, a więc zdają się odeń zależne — intencjonalne, projekcyjne i perspektywne. Mowa tu nie tyle o działaniach wyznaczanych przez paradygmat *stricte* filologiczny (zwłaszcza językoznawczy), ile o aktywności kulturowej, czyli konkretnym zestawie czynności, których plonem ma być prawidłowe — zgodne z intencją tłumacza — odczytanie dzieła przez określonego, tj. zaprojektowanego, odbiorcę, a ostatecznie trwałe osadzenie przekładu w danej przestrzeni recepcyjnej, w strukturze kultury docelowej. W tym zakresie istotny zatem wydaje się cel, który zdaniem Eugene'a Nidy stanowi jeden z trzech czynników tworzących każde tłumaczenie, a który za-

1 J. Kozak, 2009: *Przekład literacki jako metafora. Między „logos” a „lexis”*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 9.

2 B. Tokarz, 2010: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 172.

sadniczo może różnić się od zamysłu autora prymarnego, co też uwidacznia się w zróżnicowanym typie adresata³.

Wskazując na wybory, intencje, zróżnicowane i wielokierunkowe strategie tłumacza, należy poruszyć szerszy i ściśle z tym związany problem, a mianowicie zasygnalizować kwestię obecności — widzialności samego tłumacza. W ostatnim czasie stała się ona bowiem ważnym punktem w dyskusji wielu teoretyków przekładu, a w konsekwencji zagadnieniem zrewaloryzowanym, uznanym za istotne czy nawet kluczowe, ostatecznie zaliczonym do podstawowego zbioru kategorii translologicznych. Rzecz dotyczy zmian, jakie zaszły w postrzeganiu roli tłumacza, a w zasadzie miejsca czy zauważalnych śladów jego operacji, jako współautora finalnego dzieła, czyli przeniesionego z systemu wyjściowego do docelowego, co dawniej było rozmaicie i skrajnie oceniane. Wcześniej jakakolwiek poza- czy paratekstowa aktywność była oceniana raczej negatywnie, uważana za przejaw swoistej rezygnacji w obliczu dojmującej bariery nieprzekładalności⁴, dzisiaj — po doświadczeniu wieloletnich rozważań na ten temat, wraz z dynamicznym rozwojem teorii przekładoznawczych — badacze doceniają tego typu działania, eksponują ich ważność, niejednokrotnie stawiając w centrum swych zainteresowań to, co powszechnie zwykło się nazywać paratekstem. Ten istotny zwrot, polegający na dowartościowaniu roli czy podniesieniu/wyróżnieniu pozycji tłumacza i włączeniu tegoż w hierarchiczną strukturę tekstu, przyniósł nowe jakości i możliwości opisu, który odtąd nie pozostaje już zredukowany do prezentacji przełożonego utworu, lecz obejmuje także strategię omówienia czy specyficznego udomowienia tekstu pochodzącego z innego obszaru językowo-kulturowego. Dzięki temu zmianie uległa kwalifikacja wszelkich opracowań, wstępów, przypisów, komentarzy towarzyszących tekstowi głównemu — przeniesionemu z jednego do drugiego systemu; współcześnie więc nie są one już oceniane w kategoriach bezradności, nie są poddawane surowej krytyce, lecz traktowane jako przejaw odpowiedzialności i dbałości translatorskiej. Dlatego też powszechnie akceptowalna, co więcej — zupełnie oczywista, stała się obecność tłumacza, manifestująca się w rozmaitych formach paratekstualnej działalności, której rozwój i popularność trzeba

3 E.A. Nida, 2009: *Zasady odpowiedniości*. A. Skucińska, tłum. W: P. Bukowski, M. Heydel, red.: *Współczesne teorie przekładu. Antologia*. Kraków, Znak, s. 55.

4 Rzecz dotyczyła przede wszystkim przypisów zamieszczanych przez tłumaczy, co było sceptycznie oceniane przez wielu teoretyków i badaczy przekładu; zob. np. U. Hrechorowicz, 1997: „Przypisy tłumacza: to be or not to be?”. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 3, s. 109—116; J. Henry, 2000: *De l'érudition à l'échec: la note du traducteur*. „Meta. Journal des traducteurs/Meta. Translators' Journal”, 45, 2, s. 228—240; K. Hejwowski, 2007: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

zawdzięczać głównie publikacjom Gérarda Genette'a. Wprawdzie początkowo sytuował on taką aktywność w nieco innym kontekście, jednak swymi rozważaniami dał impuls do ekspansji teorii paratekstualności, najpierw na polu badań literaturoznawczych⁵, a potem także w innych obszarach humanistyki, w tym też samej translatoryki⁶.

Na zjawisko paratekstualności zwrócił uwagę właśnie wspomniany francuski teoretyk literatury, zresztą autor tego określenia, który początkowo rezerwował je na potrzeby opisu związków danego tekstu z innymi, zwykle wcześniejszymi tekstami, wskazując na imitacje i transformacje, potem definiując te w kategoriach relacji hipertekstualnych, a samą paratekstualność zastrzegając dla nawiązań transtekstualnych zachodzących między tekstem zasadniczym i wszelkimi towarzyszącymi mu jednostkami tekstowymi⁷. W dalszej kolejności G. Genette sformułował pojęcie paratekstu, opisując jego podstawowe właściwości i funkcje⁸, co wówczas było nową i atrakcyjną koncepcją, która potem na stałe przyjęła się w badaniach literaturoznawczych, a która dzisiaj uważana jest za klasyczną perspektywę deskrypcji, użyteczną także, czy przede wszystkim, w przekładoznawstwie. To właśnie rozważania o przekładzie znacząco poszerzyły definicję

-
- 5 Warto zwrócić uwagę na polską refleksję w tym zakresie, np.: S. Skwarczyńska, 1954: *Schemat konstrukcyjny dzieła literackiego z aspektu kompozycji*. W: Eadem: *Wstęp do nauki o literaturze*. T. 1, cz. 3. Warszawa, „Pax”; M.R. Mayenowa, 1974: *Teoria tekstu a tradycyjne zagadnienia poetyki*. W: M.R. Mayenowa, red.: *Tekst i język. Problemy semantyczne*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; D. Danek, 1980: *Dzieło literackie jako książka*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe; I. Loewe, 2004: *Parateksty, pre-teksty czy możliwe para-gatunki?* W: D. Ostaszewska, red.: *Gatunki mowy i ich ewolucje. Tekst a gatunek*. T. 2. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 180—188; R. Ocieczek, 1990: *Rama literacka*. W: T. Michałowska, red.: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze. Renesans. Barok*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich; R. Piętkowa, 2001: *Paratekst w tekstach naukowych — informacja i/lub reklama*. W: B. Witosz, red.: *Stylistyka a pragmatyka*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego; R. Piętkowa, 2004: *Paratekstualność w dyskursie naukowym*. W: M. Ruszkowski, red.: *Wielojęzyczność w perspektywie stylistyki i poetyki*. Kielce, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, s. 119—134; T. Brzostowska-Tereszkiewicz, 2011: *Parateksty w przekładzie literaturoznawczym*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 217—229; M. Papadima, 2011: *Głos tłumacza w peritekście jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 13—31.
- 6 Zob. np. L. Venuti, 1995: *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London—New York; L. Venuti, 1999: *The scandals of translation*. London; E. Skibińska, 2009: *O przypisach tłumacza. Wprowadzenie do lektury*. W: E. Skibińska, red.: *Przypisy tłumacza*. Wrocław—Kraków, Księgarnia Akademicka, s. 7—19.
- 7 Zob. G. Genette, 1982: *Palimpsestes: La Littérature au second degré*. Paris (G. Genette, 2014: *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*. T. Strzyński, A. Milecki, tłum. Gdańsk, Słowo/Obraz Terytoria).
- 8 Zob. G. Genette, 1987: *Seuils*. Paris.

paratekstu, kładąc nacisk na jego funkcjonalność i użyteczność w procesie recepcji dzieła literackiego w przestrzeni kultury docelowej, a także eksponując pozycję tłumacza i jego rolę już nie tylko w samym działaniu translatorskim, ale i w swoistym projektowaniu konkretnego typu odbiorcy⁹. W pierwotnym i klasycznym ujęciu do paratekstów należy więc zaliczać jednostki tekstowe pozostające w relacji z tekstem właściwym, a więc tytuły, podtytuły, śródtytuły, motta, przedmowy, wstępy, posłowania, komentarze, uwagi pochodzące od wydawcy, noty, ilustracje i inne¹⁰. Świadomie nie zagłębiając się w ciągle dość problematyczną kwestię dotyczącą metatekstu i paratekstu, nie włączając w dyskusję na temat ich rozróżniania i nieodróżniania oraz wynikającej z opracowań samego G. Genette'a nieczytelności owych dwóch porządków¹¹, należy zwrócić uwagę na szczególnego rodzaju status i funkcję paratekstu, a w dalszej kolejności odnieść je do przekładu.

W założeniu francuskiego badacza paratekst posiada charakter graniczny, gdyż konstytuuje obszar swoistej transakcji między autorem a czytelnikiem, tworzy też rodzaj umowy czy wymiany, jaka zachodzi między nim — jako tekstem akompaniamentem — a tekstem fundamentem, z którym pozostaje w nierozzerwalnym związku, tworzy rodzaj jego obudowy, nazywanej też „otoczką (zmienną) tekstu”¹². Stanowi on wypowiedź intencjonalną i jako taki jest wyposażony w funkcję prezentacyjną, informacyjną, eksplikacyjną. Moc illokucyjna paratekstu określa więc kluczowy jego aspekt, tj. funkcjonalność. Z nią też związany jest jego status, którego klasyfikacja została ustalona poprzez kryterium przestrzenne (umiejscowienie paratekstu), temporalne (czas wydania paratekstu), substancjalne (sposób przekazu informacji przez paratekst), pragmatyczne (potencjał komunikacyjny paratekstu). Mowa tu zatem o kryteriach i wynikających z nich kategoriach paratekstu, który może być: usytuowany w ramach tego samego tomu/wydania co tekst główny (w formie np. dedykacji, przedmowy, posłowania, notatki) lub też poza nim (w postaci

9 Zob. np. W. Soliński, 2012: *Parateksty przekładu literackiego a polikulturowość (zarys problematyki)*. W: W. Bolecki, E. Kraskowska, red.: *Kultura w stanie przekładu. Translatologia — komparatystyka — transkulturowość*. Warszawa 2012, Instytut Badań Literackich PAN, s. 338; M. Lalak, 1994: *Słowo kuszące. O perswazyjności tekstu okazjonalnego*. W: I. Iwasów, J. Madejski, red.: *Rozgrywanie światów. Formy perswazji w kulturze współczesnej*. Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 299; J. Brzozowski, 2001: *Czytelnik projektowany w przekładzie: problem paratekstu*. W: I. Piechnik, M. Świątkowska, red.: *Ślady obecności. Traces d'une présence*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 61—69.

10 Zob. G. Genette, 2014: *Palimpsesty...*, s. 9.

11 Zob. np. I. Loewe, 2007: *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 66—75.

12 Zob. G. Genette, 1987: *Seuils...*; G. Genette, 2014: *Palimpsesty...*, s. 9.

np. recenzji, listu, wywiadu); opublikowany w stosunku do tekstu głównego wcześniej (jako prepublikacja, zapowiedź), jednocześnie z nim (jako jednostka oryginalna) lub w czasie późniejszym (jako element kolejnych czy zmienionych edycji), a także za życia autora tekstu zasadniczego i po jego śmierci. Kolejnym wyznacznikiem paratekstu jest tryb przekazu informacji — werbalny (np. tytuł, przedmowa), niewerbalny (np. ilustracja) i faktowy (wszelkie dane, okoliczności rozumiane i ważne jako kontekst). Następnym znaczący czynnik w owej systematyzacji to swoista zdolność nadawczo-odbiorcza, czyli zarówno autorstwo paratekstu (autor tekstu głównego, jego wydawca lub osoba trzecia), jak i wytypowany/zaprojektowany typ odbiorcy (każdy czytelnik, wyspecjalizowany krytyk lub wybrany odbiorca, a także autor tekstu zasadniczego w roli adresata). Istotna jest tu też świadomość oddziaływania paratekstu, manifestowana lub w jakiejś mierze kwestionowana identyfikacja autora czy wydawcy z paratekstem, rozumiana w kategoriach całkowitej akceptacji albo nieponoszenia pełnej odpowiedzialności¹³. Przywołane tu kryteria i kategorie służą uporządkowaniu podjętego zagadnienia, nadto wydają się użytecznym instrumentarium w rozważaniach o statusie i funkcji paratekstu w kontekście przekładu, stanowić bowiem mogą rodzaj matrycy, którą z powodzeniem można nałożyć na jednostki tekstowe otaczające dzieło przeniesione z przestrzeni kultury wyjściowej do docelowej.

Obudowa paratekstualna przekładu jawi się jako oczywisty rezultat działań motywowanych konkretnymi założeniami, wśród których najważniejszym jest czytelność kulturowa tekstu związana z oczekiwaną przez tłumacza recepcją, spodziewanym odbiorem przez zaprojektowanego czytelnika. Zakładane przyjęcie dzieła, rozumiane jako efekt bliskości reakcji wywołanej u odbiorcy pierwotnego i sekundarnego, jest możliwy właśnie przy udziale paratekstu, który wytworzony i sfunkcjonalizowany jako konkretna wytyczna dla adresata, odzwierciedla swoistą misję edukacyjną tłumacza i określa jego miejsce w kulturze literackiej¹⁴. Z jednej więc strony mowa tu o realizowanej określonej strategii oddziaływania na odbiorcę, mającej prowadzić do właściwej lektury przełożonego tekstu, z drugiej zaś — o roli i pozycji samego autora przekładu.

Wewnętrzne, egzystencjalne problemy tłumaczy pozostają bez zmian także dzisiaj, niezależnie od tego, że ich prestiż zawodowy jest obecnie bardzo wysoki i dosyć powszechnie uznaje się twórczy charakter procesów tłumaczeniowych, w których rezultacie powstaje tekst przekładu, będący bytem o charakterze wtórnym, związanym intertekstualnie z oryginałem. To uprzedmiotowienie lub subiektywizacja tłumacza są szczególnie widoczne w tekstach „naokólnych” to-

13 Zob. szerzej: G. Genette, 1987: *Seuils...*

14 Zob. W. Soliński, 2012: *Parateksty przekładu literackiego...*, s. 333—343.

warzyszących przekładowi, takich jak wstęp, posłowie, wszelkie komentarze do tłumaczenia, w tym artykuły pisane przez tłumaczy¹⁵.

W dążeniach tłumacza, które ujawniają się w paratekstualnej aktywności, kryje się posłannictwo wyższego rzędu, związane z samą istotą przekładu, a mianowicie zadanie wyznaczenia swoistej czasoprzestrzeni spotkania, co Bożena Tokarz nazywa wprost połączeniem „dwóch kultur i dwóch osobowości uwikłanych w odmienne ciągi biograficzne, emocjonalne, historyczne, artystyczne, estetyczne, etyczne, mentalne itp.”¹⁶. Dlatego też, cytując powtórnie polską badaczkę wskazującą, że

wybory tłumacza literatury zależą zawsze od jego wiedzy, wrażliwości, kompetencji, ciekawości poznawczej i doznaniowej, jak również od jego zdolności kreatywnych. Dostarcza czytelnikowi rodzimemu przedmiot estetyczny, zdolny — jego zdaniem — poruszyć wyobraźnię i emocje¹⁷,

należy uwypuklić znaczenie paratekstu w owym czasoprzestrzennym akcie komunikacyjnym, wartość poznawczo-dydaktyczną wszelkiej aktywności paratekstualnej.

Przykładem wpisującym się w tę definicję, spełniającym kryterium zaangażowanego, odpowiedzialnego przekładu powstałego z poczucia misji poznawczej i edukacyjnej, ujawniającym wielokierunkowość i bogactwo działań paratekstualnych jest ukazująca się od wielu lat seria opatrzona znamienym tytułem Biblioteka Duchowości Europejskiej. Ta kolekcja dzieł dawnych przełożonych na język polski została zainicjowana jako swoisty łącznik — pomost między wschodnim i zachodnim obszarem kultury chrześcijańskiej, narodziła się z potrzeby popularyzacji piśmiennictwa ciągle słabo znanego na polskim rynku czytelnicy, wreszcie dedykowana została zarówno specjalistycznemu odbiorcy, jak i adeptowi zgłębiającemu meandry dawnej kultury. Od powołania owej serii minęła ponad dekada i z powodzeniem można obserwować jej dobre przyjęcie (duże zainteresowanie wśród polskich odbiorców, czego dowodem jest choćby szybko wyczerpany nakład), a także poświadczyć trwałe miejsce, jakie zajęła ona w zbiorach źródłowych gromadzonych i opracowywanych przez polskie środowisko paleoslawistyczne, do których sięgają zarówno badacze epok minionych (historycy, historycy literatury, kulturoznawcy i inni), jak i niewyspecjalizowani czytelnicy zainteresowani dawną kulturą i piśmiennictwem.

15 D. Urbanek, 2006: *Egzystencjalne problemy tłumaczenia a ideologizacja postawy tłumacza*. W: P. Fast, P. Janikowski, red.: *Dialog czy nieporozumienie? (z zagadnień krytyki przekładu)*. Katowice—Warszawa—Częstochowa, Wydawnictwo Śląsk, s. 24.

16 B. Tokarz, 2010: *Spotkania...*, s. 229.

17 Ibidem, s. 165.

W ramach owej kolekcji dotąd ukazało się pięć kompleksowych antologii głównie cerkiewnosłowiańskich, ale także łacińskich dzieł przełożonych na język polski i są to w kolejności wydania: *Kult świętego Mikołaja w tradycji prawosławnej* (wyb. i oprac. A. Dejniewicz, Gniezno 2004); *Święty Benedykt w tradycji chrześcijaństwa Zachodu i Wschodu* (wyb. i oprac. A.W. Mikołajczak, A. Naumow, Gniezno 2006); *Franciszek Skoryna z Połocka. Życie i pisma* (wyb. i oprac. M. Walczak-Mikołajczakowa, A. Naumow, Gniezno 2007); *Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu świętych mężów* (oprac. M. Skowronek, G. Minczew, Kraków 2010); *Święci Konstantyn-Cyryl i Metody — patroni Wschodu i Zachodu, cz. 1: Apostołowie Słowian w dawnej Europie, cz. 2: Apostołowie Słowian w nowożytnej Europie* (oprac. zesp. pod red. A. Naumowa, Kraków 2013).

W zamysle inicjatorów serii Biblioteka Duchowości Europejskiej dominującą ideą była szeroka popularyzacja piśmiennictwa dawnego, które ze względu na wersję i język oryginału pozostawało niedostępne i trudne w odbiorze dla polskiego czytelnika. Wypada nadmienić, że większość tekstów pierwszy raz ukazała się po polsku, co więcej, każdy z wyborów antologicznych, w których znalazły się wszystkie teksty (i te zupełnie nieznane, i te w jakiejś mierze — zazwyczaj we fragmentach — już obecne w obiegu), został opatrzony tytułem kluczem sygnalizującym i porządkującym zawarte w nich treści. Swoistą sygnaturą antologii składających się na ową kolekcję polskich przekładów dzieł dawnych są wybitne postaci w dziejach kultury i piśmiennictwa (jak św. Mikołaj, św. Benedykt, Franciszek Skoryna, uczniowie Apostołów Słowian, św. św. Konstantyn-Cyryl i Metody), którym teksty zostały poświęcone lub spod ich pióra wyszły.

Wszystkie wymienione publikacje stanowią rzetelnie sporządzone zbiory przekładów opatrzone omówieniami w postaci wstępu, komentarzy, przypisów, posłowia, słownika terminologicznego, bibliografii, ilustracji, wykazu skrótów. Od samego początku wydawane w ramach serii antologie ujawniały konkretne funkcje nadane im przez inicjatorów i tłumaczy, od ukazania się pierwszego zbioru jasno określony zdawał się bowiem cel, chodziło nie tylko o samą ogólnie pojętą popularyzację, lecz także o swego rodzaju kulturowo-społeczną misję poprzez poznawczo-edukacyjną prezentację znaczących zabytków dawnego (średniowiecznego) piśmiennictwa pochodzącego ze wschodniego i zachodniego obszaru Europy. Należy podkreślić, że ta wyraźnie sformułowana koncepcja przekładu omówionego ewoluowała w czasie, gdyż wraz z kolejną edycją dawało się zauważyć włączanie coraz to liczniejszych i bardziej rozbudowanych tekstów funkcjonujących wokół i wobec tłumaczeń, będących przykładem intencjonalnej wielokierunkowej działalności paratekstualnej. Zadanie zamieszczonych tam paratekstów jest oczywiste — służyć mają odpowiedniemu odczytaniu,

zrozumieniu tekstów poprzez nakreślone w nich konteksty i odwołania do poszczególnych tradycji, doświadczeń dziejowych, przestrzeni kulturowych i literackich, repertuarów ideowych, korpusów tematologicznych, strategii narracyjno-przedstawieniowych itd. Tym bardziej jest to zrozumiałe, czy wręcz pożądane i wartościowe, ze względu na przełożony korpus piśmiennictwa dawnego, niełatwego w odbiorze z uwagi na specyficzną budowę, przesłanie, uwikłanie kulturowe, historyczne, polityczne, eklezjalne; w dużej mierze wszak tworzą go dzieła pochodzące z odmiennego kręgu kulturowego (*Slaviae Orthodoxae*), choć na pozór bliskiego z racji wspólnych korzeni chrześcijańskiej kultury i twórczości literackiej. Zawarte w antologiach wypowiedzi paratekstowe służące jasno określonym celom stanowią także świadectwo obecności samych tłumaczy i redaktorów, choć ta swoista „widzialność” ujawnia się z różnym natężeniem w pojedynczych edycjach. Niemniej jednak ich autorzy zawsze występują w tych samych rolach: jako nadawcy, odbiorcy, nadawcy-prezenterzy i krytycy literatury obcej, co według Bożeny Tokarz wynika zarówno z przypisanego im miejsca w porządku komunikacji, jak i z dokonanego wyboru i obranej strategii działania¹⁸.

Rozważania o paratekście — jego statusie i funkcji — na podstawie wskazanej serii wydawniczej należy rozpocząć od zwrócenia uwagi na tytuły, motta i dedykacje zamieszczone w większości antologii. W tym przypadku same tytuły, co już zostało powiedziane, można określić mianem kluczy rozumienia, mają charakter znaków oznajmiających, swoistych drogowskazów, stanowią formy inicjalne i prezentacyjno-rekomendujące; „Tytuł ma, jak wiadomo, niedookreślony status. Jest inicjalnym składnikiem ramy tekstowej, funkcjonuje jako metatekst [...], może też być ujmowany jako paratekst, czyli ważny składnik otoczenia tekstu właściwego, służący jego prezentacji”¹⁹. Pomijając problemy związane z płaszczyzną definicyjną oraz klasyfikacją tytułów, w niniejszych rozważaniach, w ślad za większością teoretyków przekładu, są one uznawane za gatunki paratekstowe o wysokim stopniu powiązania z tekstami głównymi i szerokiej funkcjonalności. Służą one jako swoiste sygnatury, zapowiadają i jednocześnie spajają całość oferty skierowanej do czytelnika. Bliski temu punkt widzenia można przyjąć w odniesieniu do pozostałych gatunków paratekstowych, jakimi są motta i dedykacje. W pierwszym tomie omawianej serii — zbiorze przekładów poświęconych św. Mikołajowi (*Kult świętego Mikołaja w tradycji prawosławnej*) — umieszczone zostało motto w klasycznej formie cytatu

18 B. Tokarz, 2010: *Spotkania...*, s. 172.

19 M. Wojtak, 2004: *Gatunki prasowe*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 21; zob. M. Wojtak, 2014: *O gatunkach wypowiedzi i ich prasowych konkretyzacjach*. „Językoznawstwo”, nr 1 (8), s. 101—103.

z fragmentu utworu literackiego sławiącego tytułową postać (*Błogosławieństwo* ze zbioru pt. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. XV, София 1898, ч. III, с. 12), które należy traktować nie tylko jako ozdobnik, ale nade wszystko jako znak komunikacyjny. Rozpatrywane w kluczu semiotycznym ujawnia ono bowiem konkretną dialogową funkcję, we wskazanej formie, jako ustęp tekstu pojmowany w kategoriach reprezentacji i metonimii, tworzy przestrzeń komunikacji międzytekstowej²⁰. Tę funkcjonalność można łączyć także z aktywnością paratekstualną, motto usytuowane na progu tekstu właściwego²¹, tworzące jego ramę — „paratekstualną przestrzeń”²², zdaje się mieć charakter właśnie komunikacyjny, występując jako nośnik określonych intencji, informacji, kierunków recepcji i percepcji. Podobnie rzecz się ma z dedykacjami, w przypadku omawianej serii — z inskrypcjami okolicznościowymi (odnoszącymi się do początków piśmiennictwa słowiańskiego i okrągłej rocznicy śmierci Nauma Ochrydzkiego), zawartymi w antologiach powstałych dla upamiętnienia dzieła Braci Sołuńskich i ich uczniów (*Święci Konstantyn-Cyryl i Metody — patroni Wschodu i Zachodu*, cz. 1: *Apostołowie Słowian w dawnej Europie*, cz. 2: *Apostołowie Słowian w nowożytnej Europie; Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu świętych mężów*). Obie inskrypcje zdradzają potencjał ekspozycyjny i odsyłający, stanowią rodzaj celowego komunikatu, strategii kształtowania odbioru. Odwołując się do ustalonej przez G. Genette’a klasyfikacji, biorąc pod uwagę kryterium przestrzenne, temporalne i substancjalne, godzi się określić motto i dedykację mianem: perytekstów — jednostek umieszczonych w obrębie tego samego zbioru co tekst główny, paratekstów oryginalnych — elementów opublikowanych jednocześnie z tekstem zasadniczym oraz paratekstów werbalnych — cytatów, fraz słownych. Natomiast zważywszy na ich wymiar nadawczo-odbiorczy, można tu przywołać termin paratekstu allograficznego, wskazującego autorstwo osoby trzeciej, czyli w tym wypadku tłumacza i redaktora, oraz paratekstu publicznego — skierowanego do wszystkich odbiorców. Należy zaznaczyć, że w odniesieniu do motta i dedykacji najmniej precyzyjnym określeniem zdaje się paratekst allograficzny, gdyż obie wymienione formy nie pochodzą ani od autora tekstu głównego, ani od jego wydawcy, lecz zgodnie z definicją od nieskonkretyzowanej osoby trzeciej — w domyśle twórcy przekładu, dlatego też może wartościowe byłoby tu dookreślenie na przykład

20 Zob. E. Sadzińska, 2011: *Kategoria motta we współczesnym literaturoznawstwie*. „Folia Litteraria Rossica”, 4, s. 131—141; zob. też N.A. Kuźmina, 1997: *Èpigrafi v kommunikativnom prostranstve hudożestvennogo teksta*. „Vestnik Omskogo Universiteta”, vyp. 2, s. 60—63.

21 Zob. G. Genette, 1987: *Seuils...*

22 Zob. E. Feliksiak, 2002: *Mowa i milczenie motta*. W: K. Handke, red.: *Semantyka milczenia 2*. Warszawa, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 90.

poprzez miano paratekstu autora sekundarnego (tłumacza), co jest oczywiście do rozważenia i zweryfikowania w szerszej perspektywie badawczej.

Poza tytułem, mottem, dedykacją w antologii istotną rolę odgrywają wszelkie przedmowy (wprowadzenia, słowa wstępne)²³, które stanowią omówienie przekładu, jego paratekstualną ramę i obudowę, służą poznaniu treści zawartych w tekstach przeniesionych z systemu kultury wyjściowej do docelowej, a więc stoją na straży odpowiedniego ich odczytania — zrozumienia przez odbiorcę, któremu tłumacz niejednokrotnie z góry przypisuje określone, tj. percepcyjno-poznawcze kompetencje. Nie inaczej jest w przypadku zbiorów składających się na serię zatytułowaną Biblioteka Duchowości Europejskiej, w których zamieszczone zostały obszernie prefacje mające sterować procesem odbioru, tj. prologi o charakterze *stricte* naukowym w formie opracowań, artykułów, przeglądów. Przynoszą one informacje o postaciach i dedykowanych im tekstach lub przez nich napisanych dziełach, koncentrują się głównie na opisie materiału źródłowego i jego kontekstach literackich, kulturowych, historycznych, politycznych, eklezjalnych itd.

W antologii przekładów poświęconych Mikołajowi (*Kult świętego Mikołaja w tradycji prawosławnej*) wszystkie teksty — hagiograficzne, homiletyczne, hymnograficzne i folklorystyczne poprzedza szczegółowe omówienie źródeł oraz rozwoju kultu świętego nie tylko w tradycji prawosławnej, lecz także w łacińskim kręgu kulturowym. W zbiorze dzieł dedykowanych Benedyktowi (*Święty Benedykt w tradycji chrześcijaństwa Zachodu i Wschodu*) zamieszczono obszernie opracowanie na temat postaci świętego, jego kultu na obszarze chrześcijaństwa zachodniego i wschodniego, najważniejszych utworów łacińskich i cerkiewno-słowiańskich, a także fenomenów kulturowych skoncentrowanych wokół tej wybitnej postaci. Z kolei tom prezentujący piśmienniczą działalność Franciszka Skoryny (*Franciszek Skoryna z Połocka. Życie i pisma*) został opatrzony wstępem traktującym o życiu i aktywności tego mało znanego biblisty, tłumacza, edytora i hymnografa, działacza łączącego dwie tradycje, dwa wielkie kręgi kulturowe. Ta przyjęta konwencja omówienia dzieł prezentowanych w polskim przekładzie, forma poprzedzającego wywodu naukowego została utrzymana także w kolejnych tomach antologicznych, przy czym uległa ona znaczącemu rozbudowaniu. Wybór tekstów hagiograficznych, hymnograficznych, legend i podań ludowych opowiadających o losach uczniów Braci Sołuńskich (*Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu świętych mężów*) zapowiada aż pięć rozpraw naukowych autorstwa polskich i zagranicznych paleoslawistów, w których poruszone zostały kwestie dotyczące samego korpusu tekstologicznego, obecności tytułowych siedmiu mężów w greckiej i słowiańskiej tradycji literackiej,

23 B. Tokarz, 2010: *Spotkania...*, s. 174.

sztukach pięknych oraz w przestrzeni kultury ludowej. Natomiast ostatnia dwutomowa edycja polskich przekładów dzieł ułożonych przez samych Apostołów Słowian oraz kompozycji upamiętniających ich misję (*Święci Konstantyn-Cyryl i Metody — patroni Wschodu i Zachodu*, cz. 1: *Apostołowie Słowian w dawnej Europie*, cz. 2: *Apostołowie Słowian w nowożytnej Europie*) obejmuje największą liczbę opracowań przygotowanych przez wybitnych badaczy wywodzących się z ośrodków polskich, włoskich i bułgarskich. W tej obszernej antologii zawarto wiele tekstów słowiańskich i łacińskich, których lekturę umożliwiły właśnie takie prefacyjne omówienia dotyczące problematyki źródeł, rozwoju i recepcji tradycji cyrylo-metodejskiej na rozległym obszarze Europy średniowiecznej i nowożytnej.

Zamieszczone we wszystkich bez wyjątku wydaniach introdukcje, posiadające chyba najbardziej perswazyjny charakter, pełniące rolę kluczy w procesie odczytu — odbioru materiału zasadniczego, składają się na szeroko pojęte działanie paratekstualne, każdą z nich można bowiem definiować w kategoriach paratekstu wedle przyjętych kryteriów przestrzennych, temporalnych, substancjalnych oraz pod względem funkcji nadawczo-odbiorczych. W tym sensie przedmowa wraz z tytułem, mottem i dedykacją tworzy wspólną grupę jednostek tekstowych okalających tekst główny, elementów pomocniczych, bez których ten pozostawałby mniej lub bardziej, tudzież całkowicie, nieczytelny kulturowo — niezrozumiały dla odbiorcy w stopniu pożądanym przez nadawcę (tłumacza w roli prezentera i krytyka literatury obcej). W tym miejscu warto postawić także pewien postulat rozróżnienia, poszerzenia problematyki systematyzacji, co w dywagacjach nad przekładem byłoby użyteczne, zmniejszałoby ryzyko unifikującej klasyfikacji odmiennych wszak od siebie gatunków paratekstowych, takich jak: tytuł, motto, dedykacja i przedmowa. Otóż korzystne wydaje się ich dokładniejsze uporządkowanie, zaszeregowanie w podgrupy, a tym samym dookreślenie ich statusu i funkcji. Godzi się więc zastanowić nad podziałem paratekstów ze względu na ich umiejscowienie, mniej i bardziej rozbudowaną strukturę, nad wprowadzeniem na przykład wskaźnika pozycjonowania, wyznacznika mikro i makro lub jeszcze innej precyzyjniejszej reguły segregacji. Punktem wyjścia czy też bodźcem do dalszych rozważań na ten temat może być choćby dawno już sformułowana przez Urpo Kowalę typologia paratekstów w kontekście przekładu. Należy dodać, że ten fiński badacz zaproponował takie kategorie, jak: paratekst skromny, komercyjny, informacyjny, ilustracyjny²⁴. W tym zakresie równie przydatna mogłaby się okazać propozycja Philippe'a Lane'a, wyrosła na gruncie Genette'owskiej koncepcji, koncentrująca

24 Zob. szerzej U. Kowala, 1996: *Translation, Paratextual Mediation and Ideological Closure*. „Target. International Journal of Translation Studies”, vol. 8, no. 1, s. 119–147.

się na wybranych elementach strategii paratekstualnej, a mianowicie na perytekście edytorskim i jego aspekcie społecznym²⁵. Obie propozycje sprawiają wrażenie interesujących, chociaż jak wszelkie tego typu teoretyczne projekty wymagają szerszej weryfikacji, pogłębionej naukowej refleksji w odniesieniu do przekładu, co akurat w niniejszych rozważaniach, z racji limitów objętościowych, musi pozostać wyłącznie w sferze postulatycznej.

Wymienione formy nie są jedynymi przejawami aktywności paratekstualnej w omawianych antologiach przekładów. Oprócz nich znajdują się tam bowiem wszelkiego rodzaju epilogi, komentarze, przypisy, ilustracje, słowniki terminologiczne, wykazy bibliograficzne, których status i funkcja są identyczne — egzystując wokół tekstów właściwych, służą poszerzeniu i ubogaceniu instrumentarium odbiorczego, pogłębieniu czy (roz)budowaniu kompetencji odbiorcy. Dostrzegając ich wartość i swoistą jedność w sensie tworzywa obudowującego materiał zasadniczy, należy zwrócić szczególną uwagę na zakończenia (posłowia), w określony sposób korespondujące z partiami poprzedzającymi (przedmowami, wprowadzeniami). Mowa tu o zawartych w nich bezpośrednich wypowiedziach tłumaczy i redaktorów, czyli takich, w których *expressis verbis* ujawnione zostały cele, dążenia, oczekiwania, sformułowane zapowiedzi, uzasadnienia wyboru oraz wprowadzone uwagi natury technicznej. Z pewnością nadrzędnie obie formy paratekstowe stanowią początkową i końcową część ramy — obudowy przekładów, natomiast niejednokrotnie właśnie na poziomie deklaracji autorów i redaktorów tłumaczeń zauważyć można silne wzajemne powiązania tych paratekstów. Nierzadko też związki takie uwidoczniają się pomiędzy paratekstami zamieszczonymi w następujących po sobie antologiach, składających się na całą serię. Dobrym przykładem jest swego rodzaju intertekstualna zależność — gra pomiędzy posłowiem w zbiorze poświęconym św. Mikołajowi i w tomie dedykowanym św. Benedyktowi, co ma sprzyjać wykazaniu ciągłości edycji. W pierwszej antologii zakończenie, prócz treści merytorycznych i komentarza podsumowującego, zawiera oświadczenie o powołaniu cyklu wydawniczego i zapowiedź pokrótce charakteryzującą planowane zbiory; natomiast w drugiej następuje nawiązanie, a w zasadzie powtórzenie i potwierdzenie deklarowanych działań. Zachodzi tu więc zjawisko podwójne, jakim jest z jednej strony swego rodzaju intertekstualne powiązanie, z drugiej zaś — swoście pojmowany paratekstualny zabieg, noszący znamiona aktu wyprzedzającego czy też paratektu określanego jako wcześniejszy — opublikowanego przed wydaniem tekstu głównego.

Biorąc pod uwagę wymienione przedtem jednostki paratekstowe wypada uwzględnić także rolę, jaką w założeniu tłumaczy i redaktorów mają odgrywać

25 Zob. szerzej Ph. Lane, 1994: *Les périphéries du texte*. Paris.

pomniejsze elementy, takie jak choćby słowniki terminów literackich, kulturowych, liturgicznych, teologicznych, antroponomów, toponimów i innych. W pierwszej kolejności służą one deszyfracji, poznaniu, przyswojeniu treści utworów przełożonych na język polski, a więc wprowadzonych w tzw. docelowy i odmienny system.

Konieczność uwzględnienia „horyzontu oczekiwań” odbiorcy oraz jego wiedzy wynika z przynależności do odmiennej wspólnoty językowo-kulturowej nadawcy wyjściowego (autora) i odbiorcy docelowego. Jeśli doświadczenia kulturowe oraz posiadana wiedza kulturowa są zbyt odmienne, wówczas tłumacz za pomocą odpowiedniej strategii może przybliżyć odbiorcy kulturę wyjściową²⁶.

A zatem ową przyjętą strategią jest tu właśnie konkretny aparat, na który składają się słowniki stanowiące przystępne objaśnienia do tekstów trudnych w odbiorze, wymagających zarysowania odpowiedniego tła. W takie intencjonalne działanie wpisują się też inne posunięcia, jak na przykład

zabieg amplifikacji (rozszerzenie tekstu o nowe elementy) lub tłumaczenie wyjaśniające (jako sposób uzupełnienia brakującego ekwiwalentu) w formie objaśnienia w tekście lub przypisu. W ten sposób w przekładzie zachowane zostaną elementy obce względem kultury docelowej, a język „opisze” nową rzeczywistość²⁷.

Objaśnienia w tekście lub przypisy również zaliczane do paratekstów, pochodzące od autorów sekundarnych i pozostające w granicach tego samego woluminu co teksty główne, stanowią użyteczne, doceniane przez większość przekładoznawców narzędzia przekazu i odbioru. Jako takie umożliwiają one tłumaczowi włączenie do procesu odbiorczego niezbędnych wyjaśnień i uzupełniających komentarzy, ułatwiających zrozumienie odmienności, obcych, nieznanych elementów mających wpływ na poprawne odczytanie treści zawartych w tekstach przełożonych z innego języka, nierzadko pochodzących z innego systemu czy kręgu kulturowego. Podobnie jak reszta paratekstów — tytuł, motto, dedykacja, przedmowa, posłowie, ilustracje, słowniki terminologiczne, wykazy bibliograficzne — przypisy wciąż są przedmiotem refleksji, a nawet żywej dyskusji, głównie w kontekście ich klasyfikacji. Rzecz dotyczy zwłaszcza definiowania ich jako gatunków paratekstowych lub metatekstowych²⁸, przy

26 A. Majkiewicz, 2007: *Wybrane zagadnienia przekładu i ich użyteczność w glottodydaktyce*. W: A. Achtełik, J. Tambor, red.: *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*. Katowice, Gnome, s. 258.

27 Ibidem.

28 Zob. np. I. Loewe, 2007: *Gatunki paratekstowe...*, s. 73–78; zob. też H. Markiewicz, 2004: *O cytatach i przypisach*. Kraków, Universitas; H. Markiewicz, 2002: *Świetność i zmierzch przypisów historycznoliterackich*. W: I. Opacki, red. nauk., B. Mazurko-

czym należy zastrzec, iż taka dysputa toczy się najczęściej w odniesieniu do innych dziedzin, rzadziej dotyczy samego przekładoznawstwa. Jednak wyrosła na gruncie literaturoznawczym refleksja na temat paratekstów zdaje się przydatna także w rozważaniach translologicznych, przede wszystkim jeśli chodzi o same przypisy podniesione do rangi nośników ważnych informacji i przejawów obecności tłumacza (autora sekundarnego), ukazywane w kategoriach specyficznej gry z czytelnikiem.

Przynajmniej od początku ubiegłego wieku pisarze i poeci wykorzystują przypis jako pole gry z czytelnikiem. Tendencja ta — zmuszająca odbiorcę do dzielenia uwagi pomiędzy tekst główny i poboczny — ułatwiła rozwój tzw. literatury protohipertekstowej, a następnie hipertekstowej, bazującej na komputerowej sieci łączy, pomiędzy którymi przenosi się czytelnik. Dowartościowanie przypisu to nie tylko domena literatury pięknej — podobną tendencję można zauważyć w ostatnich latach w przekładach literackich (i nie tylko takich), w których uwagi tłumacza przypominają o jego obecności lub zapraszają czytelnika do gry. Można uznać, że twórcy przekładu nie dbają o pozostanie niewidocznymi, ale wchodzą w rolę jawnych współautorów²⁹.

Tak zdefiniowany przypis występuje w omawianych tu antologiach, jego wysoka frekwencja jest ewidentnym rezultatem świadomego działania tłumacza, ujawnienia samego siebie i przyjęcia odpowiedzialności za właściwy odbiór dzieła przełożonego, wykazania troski o zbliżenie horyzontu rozumienia odbiorcy prymarnego i sekundarnego. Status przypisu bliski jest pozycji paratektu allograficznego towarzyszącego przekładowi, a jego podstawową funkcją — przywołując opinię Elżbiety Skibińskiej — jest odtworzenie oryginału w nowym, czasem zupełnie odmiennym kontekście kulturowym, historycznym, literackim, historycznoliterackim, językowym³⁰. W ten sposób opatrzone licznymi komentarzami (zwykle w formie heterogenicznych przypisów) przekłady dzieł dawnych stają się dla czytelnika lekturą przystępną, za ich pośrednictwem otrzymuje on bowiem objaśnienia dotyczące specyfiki korpusu źródłowego, miejsca i czasu powstania oraz autorstwa prezentowanych zabytków piśmienniczych, a także uszczegółowienia na temat postaci, wydarzeń, zjawisk, strukturalnych

wa, współudz.: *Dzieło literackie i książka w kulturze. Studia i szkice ofiarowane Profesor Renardzie Ociecek w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 481—492; B. Witosz, 1995: *Przypis w tekście literackim jako jeszcze jeden sposób gry z konwencją*. W: E. Jędrzejko, R. Piętkowa, red.: *Konteksty*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 87—97.

29 W. Sztorc, 2016: *Przypisy tłumacza w świetle teorii literatury hipertekstowej*. „Między Oryginałem a Przekładem”, nr 32: *Teoria tłumaczenia czy teorie tłumaczeń*, s. 122.

30 E. Skibińska, 2009: *O przypisach tłumacza...*, s. 8.

aspektów tekstów oraz wykładnie znaczenia obcych terminów, niespotkanych dotąd konstrukcji i fraz słownych, nazw własnych itp.

Na koniec warto choćby zasygnalizować znaczenie jeszcze dwóch innych przejawów paratekstualnej aktywności tłumacza, form występujących jako stałe i obligatoryjne w całej serii Biblioteka Duchowości Europejskiej, a mianowicie ilustracji i rejestrów bibliograficznych. Zasadniczą ich funkcją jest suplementacja odbioru tekstów głównych, w pierwszym przypadku mowa o uzupełnieniu w aspekcie intersemiotycznym, o swoistej ekwiwalentności, pobudzeniu u czytelnika dodatkowych receptorów, czyli zdolności rozpoznania i referencji treści na poziomie słowa i obrazu; natomiast w drugim chodzi o dopełnienie poprzez specyfikację — potencjalne wyjście poza prezentowany zbiór w celu poszukiwań dodatkowych, zwykle fachowych informacji. Oczywiście obie te formy paratekstowe są ukierunkowane czy też dedykowane konkretnie zaprojektowanemu odbiorcy, któremu przypisywane są kompetencje wysoko specjalistyczne, choć plastyczne egzemplifikacje — jako dopełnienia przekazu literackiego czy też narzędzia wydobywania sensu trudno uchwytnego w ekspresji językowej — mogą służyć także niewyspecjalizowanemu czytelnikowi.

* * *

Poczyniona w artykule refleksja o paratekstach na podstawie jednej wybranej serii oczywiście nie może pretendować do miana wyczerpującego opisu zagadnienia, a ma szansę jedynie wpisać się w szerszą dyskusję, co wydaje się tyleż wartościowe, ileż niewystarczające, stawiające bowiem badacza na progu obszaru wymagającego kolejnych żmudnych eksploracji oraz wnikliwych przemyśleń. Jednakże nawet ten dość ogólny czy pobieżny zarys problemu ujawnia i potwierdza obecne w dyskursie naukowym ustalenia dotyczące użyteczności, wysokiej funkcjonalności paratekstu w procesie translacji dzieł literackich, w szeroko zakrojonych działaniach włączenia przekładu w przestrzeń kultury docelowej i zagwarantowania mu tam możliwie pełnej — pożądanego przez tłumacza (autora sekundarnego) — recepcji, zapewnienia mu przyjęcia choćby zbliżonego do odbioru prymarnego, tj. upodobnienia do procesu, jaki miał miejsce w obszarze kultury wyjściowej. Należy podkreślić, że zaproponowany w artykule przegląd wraz z krótkim omówieniem stanowi rodzaj rekonesansu badawczego, którego owocem jest nie tylko wstępna prezentacja, lecz także zawarty na marginesie swoisty raport na temat pewnych trudności definicyjnych, nieścisłości klasyfikacyjnych, które należałoby w przyszłości rozwiązać czy choćby w pewnym stopniu zniwelować. Natomiast konkluzją niechaj będzie stwierdzenie aktualności, wysokiej zastosowalności i przydatności, pomimo

iż w pewnych wypadkach nie dość precyzyjnej, klasyfikacji paratekstów nakreślonej onegdaj przez Gérarda Genette'a; nade wszystko zaś ich korzystnego oddziaływania w procesie recepcji przekładu, zwłaszcza jeśli chodzi o ich służebną funkcję wobec dzieł dawnych, które dla współczesnego odbiorcy stanowią materię o wysokim stopniu trudności, a przez to wymagającą odpowiednich instrukcji odczytania, rozumienia, poznania.

Literatura

- Brzostowska-Tereszkiewicz T., 2011: *Parateksty w przekładzie literaturoznawczym*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 217—229.
- Brzozowski J., 2001: *Czytelnik projektowany w przekładzie: problem paratekstu*. W: I. Piechnik, M. Świątkowska, red.: *Ślady obecności. Traces d'une présence*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 61—69.
- Danek D., 1980: *Dzieło literackie jako książka*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Feliksiak E., 2002: *Mowa i milczenie motta*. W: K. Handke, red.: *Semantyka milczenia 2*. Warszawa, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 87—104.
- Genette G., 1982: *Palimpsestes: La Littérature au second degré*. Paris.
- Genette G., 1987: *Seuils*. Paris.
- Genette G., 2014: *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*, T. Stróżyński, A. Milecki, przeł. Gdańsk, Słowo/Obraz Terytoria.
- Hejwowski K., 2007: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Henry J., 2000: *De l'érudition à l'échec: la note du traducteur*. „Meta. Journal des traducteurs/Meta. Translators' Journal”, 45, 2, s. 228—240.
- Hrechorowicz U., 1997: „Przypisy tłumacza: to be or not to be?”. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 3, s. 109—116.
- Koala U., 1996: *Translation, Paratextual Mediation and Ideological Closure*. „Target. International Journal of Translation Studies”, vol. 8, no. 1, s. 119—147.
- Kozak J., 2009: *Przekład literacki jako metafora. Między „logos” a „lexis”*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kuźmina N.A., 1997: *Épigrafe v kommunikativnom prostranstve hudożestvennogo teksta*. „Vestnik Omskogo Universiteta”, vyp. 2, s. 60—63.
- Lalak M., 1994: *Słowo kuszące. O perswazyjności tekstu okazjonalnego*. W: I. Iwaśiów, J. Madejski, red.: *Rozgrywanie światów. Formy perswazji w kulturze współczesnej*. Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 291—300.

- Lane Ph., 1994: *Les périphéries du texte*. Paris.
- Loewe I., 2004: *Parateksty, pre-teksty czy możliwe para-gatunki?* W: D. Ostaszewska, red.: *Gatunki mowy i ich ewolucje. Tekst a gatunek*. T. 2. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 180—188.
- Loewe I., 2007: *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Majkiewicz A., 2007: *Wybrane zagadnienia przekładu i ich użyteczność w glotodydaktyce*. W: A. Achteлик, J. Tambor, red.: *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*. Katowice, Gnome, s. 255—263.
- Markiewicz H., 2002: *Świetność i zmierzch przypisów historycznoliterackich*. W: I. Opacki, red. nauk., B. Mazurkova, współudz.: *Dzieło literackie i książka w kulturze. Studia i szkice ofiarowane Profesor Renardzie Ociecek w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 481—492.
- Markiewicz H., 2004: *O cytatach i przypisach*. Kraków, Universitas.
- Mayenowa M.R., 1974: *Teoria tekstu a tradycyjne zagadnienia poetyki*. W: M.R. Mayenowa, red.: *Tekst i język. Problemy semantyczne*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nida E.A., 2009: *Zasady odpowiedniości*. A. Skucińska, tłum. W: P. Bukowski, M. Heydel, red.: *Współczesne teorie przekładu. Antologia*. Kraków, Znak, s. 51—69.
- Ociecek R., 1990: *Rama literacka*. W: T. Michałowska, red.: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze. Renesans. Barok*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Papadima M., 2011: *Głos tłumacza w peritekście jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 13—31.
- Piętkowa R., 2001: *Paratekst w tekstach naukowych — informacja i/lub reklama*. W: B. Witosz, red.: *Stylistyka a pragmatyka*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Piętkowa R., 2004: *Paratekstualność w dyskursie naukowym*. W: M. Ruszkowski, red.: *Wielojęzyczność w perspektywie stylistyki i poetyki*. Kielce, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, s. 119—134.
- Sadzińska E., 2011: *Kategoria motta we współczesnym literaturoznawstwie*. „Folia Litteraria Rossica”, 4, s. 131—141.
- Skibińska E., 2009: *O przypisach tłumacza. Wprowadzenie do lektury*. W: E. Skibińska, red.: *Przypisy tłumacza*. Wrocław—Kraków, Księgarnia Akademicka, s. 7—19.
- Skwarczyńska S., 1954: *Schemat konstrukcyjny dzieła literackiego z aspektu kompozycji*. W: S. Skwarczyńska: *Wstęp do nauki o literaturze*. T. 1, cz. 3. Warszawa, „Pax”.

- Soliński W., 2012: *Parateksty przekładu literackiego a polikulturowość (zarys problematyki)*. W: W. Bolecki, E. Kraskowska, red.: *Kultura w stanie przekładu. Translatologia — komparatystyka — transkulturowość*. Warszawa, Instytut Badań Literackich PAN, s. 333—343.
- Sztorc W., 2016: *Przypisy tłumacza w świetle teorii literatury hipertekstowej*. „Między Oryginałem a Przekładem”, nr 32: *Teoria tłumaczenia czy teorie tłumaczeń*, s. 122—134.
- Tokarz B., 2010: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Urbanek D., 2006: *Egzystencjalne problemy tłumaczenia a ideologizacja postawy tłumaczy*. W: P. Fast, P. Janikowski, red.: *Dialog czy nieporozumienie? Z zagadnień krytyki przekładu*. Katowice—Warszawa—Częstochowa, Wydawnictwo Śląsk, s. 21—36.
- Witosz B., 1995: *Przypis w tekście literackim jako jeszcze jeden sposób gry z konwencją*. W: E. Jędrzejko, R. Piętkowa, red.: *Konteksty*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 87—97.
- Wojtak M., 2004: *Gatunki prasowe*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wojtak M., 2014: *O gatunkach wypowiedzi i ich prasowych konkretyzacjach*. „Językoznawstwo”, nr 1 (8), s. 95—105.
- Venuti L., 1995: *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London—New York.
- Venuti L., 1999: *The Scandals of translation*. London.

Izabela Lis-Wielgosz

**Prevod opisan, odnosno o statusu i funkcji parateksta
(na primeru serije: *Biblioteka evropske duhovnosti*)**

REZIME | U članku se razmatra problem statusa i funkcije parateksta na primeru izdavačke serije prevoda *Biblioteka evropske duhovnosti* koja je pre deset godina ustanovljena u krugu poljskih paleoslavista. Polazna tačka za ovo razmatranje je definicija i klasifikacija parateksta koju je uveo Žerar Ženet i koja je odavno prisutna ne samo u književnoistorijskoj refleksiji, već takođe i u razmišljanju o prevodilačkoj delatnosti, strategiji prevodioca i recepcijskom prostoru. U opisu ključnog pitanja, odnosno statusa i funkcji parateksta postavlja se takođe problem uloge prevodioca, njegovog prisustva — vidljivosti, njegovih subjektivnih izbora, namernih strategija itd. Ovaj članak je samo jedna skica opisa paratekstualne problematike u odnosu na prevodilačku delatnost, a u tom osnovnom smislu on se uključuje u širu diskusiju koja se već više godina vodi u naučnoj sredini. I pored toga što je ovo samo uvodni pokušaj prikazivanja statusa i funkcije parateksta u prevodu književnog dela, on na određen pokazuje i potvrđuje visoku korisnost parateksta u prevodilačkom radu i ujedno u recepcijskom procesu, to

jest u prijemu i shvatanju dela iz prostora primarne kulture u prostoru sekundarne kulture. Dakle na primeru jedne, već u nauci poznate izdavačke serije — *Biblioteka evropske duhovnosti* pokazan je ne samo paratekst i njegova podela, već i pre svega prisustvo i šira funkcionalnost u odnosu na prevod književnog dela.

KLJUČNE REČI | prevod, paratekst, recepcijski prostor, prevodilac, serija, *Biblioteka Evropske Duhovnosti, Slavia Orthodoxa*

Izabela Lis-Wielgosz

Discussed Translation: On the Status and Function of Paratext in the series *Library of European Spirituality*

SUMMARY | The article discusses the status and function of paratext based on the series of translations titled *Biblioteka Duchowości Europejskiej (Library of European Spirituality)*. The series itself has been initiated by the Polish Paleo-Slavic community and was published more than ten years ago. The article's authoress refers to the definition and classification of paratext elaborated on by Gérard Genette, which has been applied to considerations over translation studies for a long time and served as the basis for distinguishing strategies selected by translators as well as identifying the reception space. In the discussion on paratext, the role of the author of a translation is also taken into account, especially the issue of his or her presence, namely: the translator's visibility, intentionality, and subjectivity revealed by his or her choices. The reflection made on paratexts, which regards only one series, does not exploit the complicated matter of the problem — it rather inscribes itself into the broader discussion which seems neither to exhaust the subject nor to provide satisfaction, since it forces the researcher to face the field demanding other explorations and contemplations. Yet even this general or superficial outline of the problem exposes or confirms the academic arrangements concerning usefulness and functionality of paratext in the process of translating literary works from one system to another. The article also postulates that translation should be incorporated in the space of destination culture, which may assure the translator (the secondary author) full reception of their text, thus allowing the translator's work to come nearer to the primary reception namely, to assimilate to the process occurring in the realm of departure culture.

KEYWORDS | translation, paratext, reception space, translator, series, *Library of European Spirituality, Slaviae Orthodoxae*